

les termes públiques portuària de Tàrraco

Carrer de Sant Miquel de Tarragona

Josep M. Macias i Solé (ed.)

C

2

Institut Català d'Arqueologia Clàssica

DOCUMENTA 2

ICAC^R
Institut Català
d'Arqueologia Clàssica

Les termes públiques de l'àrea portuària de Tàrraco
Carrer de Sant Miquel de Tarragona

**LES TERMES PÙBLIQUES
DE L'ÀREA PORTUÀRIA
DE TÀRRACO**

Carrer de Sant Miquel de Tarragona

Josep Maria Macias Solé

SÈRIE DOCUMENTA 2

Direcció: Dr. Josep M. Macias Solé, Institut Català d'Arqueologia Clàssica.

Textos: Sr. Moisés Díaz García, Codex.
Sr. Ignacio Fiz Fernández, Universitat Rovira Virgili de Tarragona.
Sra. Montserrat García Noguera, Codex.
Dr. Joan Gómez Pallarès, Universitat Autònoma de Barcelona.
Dra. Eva M. Koppel, Universitat Autònoma de Barcelona.
Dr. Josep M. Macias, Institut Català d'Arqueologia Clàssica.
Sr. César A. Pociña López, Codex.
Sra. M. Immaculada Teixell Navarro, Codex.

Excavació i documentació arqueològica: CODEX – Arqueologia i Patrimoni.

Excavació arqueològica: Maria Adserias Sans, Pilar Bravo Póvez, Moisés Díaz, Montserrat García, Josep M. Macias, Joan J. Menchon Bes, César A. Pociña, Josep M. Puche Fontanillas, M. Immaculada Teixell.

Dibuix arqueològic: Susanna Adell Chavarria, Moisés Díaz, Carolina Escoda Mestre, Oscar Curulla Ferré, Antoni Gutiérrez Gonzalo, Francisco G. Palma Jiménez, Josep M. Puche, Oscar Soto Roderó, José Valero García. Figs. 14, 19, 20, 38, 66, 74, 78, 79, 87, 90, 91, 93, 95, 102, 103 i 104.

Dibuix elements arquitectònics: Rosa Palau Baiges. Figs. 105, 112, 120, 123, 126, 129, 131 i 133.

Topografia arqueològica: Francisco G. Palma.

Figures i plànols: *Digitalització planimetria:* Paloma Aliende García. Figs. 12, 18, 67 i 116.

Aixecament 3D: Antoni Gutiérrez Gonzalo (informàtica) i César A. Pociña (assessorament). Figs. 137, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148 i 149.

Tractament SIG: Ignacio Fiz. Figs. 6 a 8.

Arxiu Museu Nacional Arqueològic de Tarragona: Fig. 9 (Martín García), Fig. 10 (MNAT), Figs. 91 a 101, 103, 106 a 109, 113, 118, 119, 121, 122, 124, 125, 127, 128, 130 i 132 (Ramón Cornadó).

Arxiu Codex – Arqueologia i Patrimoni. Figs. 92 i 104 (César A. Pociña), Fig. 95 (Moisés Díaz), resta de fotografies (Josep M. Macias).

Plànols arqueològics: Josep M. Macias. Figs. 11, 28 a 30, 134 a 136, 142 i 151 a 155.

Assessorament lingüístic: Servei Lingüístic URV

Traducció anglès: Paul Turner

Maquetació: Pau Roig

Realització gràfica: Edicions El Mèdol - Tarragona

Diposit legal: T-1.304/2004

ISBN: 84-89936-96-X

Avui a Catalunya, com a bona part d'Europa, el patrimoni arqueològic comença a ser percebut com un bé objectiu, tant des d'un punt de vista cultural com per les seves potencialitats d'aprofitament econòmic i social. Així, hem assolit un cert respecte per la seva salvaguarda, que es concreta tant en la legislació vigent com en la consciència de la ciutadania. Aquesta realitat, combinada amb l'accelerada dinàmica constructiva sobretot des de la dècada dels anys noranta, ha generat un gran nombre d'excavacions arqueològiques preventives. Segons les dades estadístiques de què disposem, en el període de 1990 a 2000 a Catalunya s'han portat a terme més de 5.000 intervencions arqueològiques d'aquesta mena, que normalment han permès preservar el patrimoni arqueològic afectat i documentar-lo mitjançant la preceptiva memòria administrativa. Cal reconèixer, però, que només una petita part d'aquestes intervencions tenen la possibilitat d'assolir una explotació científica aprofundida i la publicació dels resultats corresponents.

D'altra banda, no cal dir que tots som ben conscients que només la recerca sistemàtica pot fer intel·ligible el llenguatge dels vestigis arqueològics i extreure'n tota la informació històrica i cultural que potencialment ens ofereixen. Però aquesta tasca de recerca requereix esmerçar-hi uns recursos que els pressupostos de les intervencions preventives no inclouen, i que poques vegades estan a l'abast dels agents que desenvolupen aquestes activitats. De ben segur que caldrà en el futur immediat que les institucions responsables de la gestió del patrimoni arqueològic trobin els recursos i l'organització adient per esmenar aquestes contradiccions actuals.

L'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, dedicat a la recerca i a la formació avançada en aquesta disciplina, enceta amb l'edició d'aquest segon volum de la Sèrie Documenta una línia d'actuació que vol sumar-se a l'esforç que ja fan també altres institucions, amb el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya al capdavant, per tal de promoure l'estudi i la publicació de resultats d'excavacions preventives ja realitzades i susceptibles de convertir-se en monografia científica.

L'objecte d'aquest volum són les termes públiques de l'àrea portuària de Tàrraco: una peça de l'arqueologia tarragonina que va ser descoberta en les excavacions fetes entre 1994 i 1998 al solar del carrer de Sant Miquel, 33 de la ciutat de Tarragona, en el curs d'una actuació d'arqueologia preventiva portada a terme per imperatiu legal i amb el control de la Comissió de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya. L'excavació va ser encarregada a l'empresa Codex-Arqueologia i Patrimoni i va ser coordinada per l'arqueòleg Josep M. Macias. L'estudi de resultats que es presenta en aquest llibre incorpora també l'excavació feta pel mateix equip al proper solar del carrer Castaños, 1 els anys 1999-2000, ja que les estructures que s'hi van documentar formaven part del mateix context arqueològic i urbanístic.

Estem davant de les restes d'unes "termes imperials", en el sentit tipològic d'aquesta denominació, construïdes en un moment avançat de l'època altimperial, segurament a la primera meitat del segle III dC. Cal tenir en compte que l'excavació urbana preventiva que ha estat el punt de partida d'aquest llibre per força de les circumstàncies no va poder exhaurir les potencialitats arqueològiques del lloc, ni en extensió ni en profunditat, ja que un cop comprovada l'envergadura de les restes s'aturà l'excavació, i l'Administració va iniciar els tràmits que han d'establir el tractament definitiu que s'ha de donar a aquesta important peça de l'arqueologia tarragonina. En conseqüència, la documentació de les termes és només parcial i és previsible que en un futur, no imminent, l'excavació es pugui continuar i ampliar-se. Amb tot, i malgrat les limitacions, vam considerar que calia estudiar i donar a conèixer sense dilació aquest monument, que d'altra banda és força excepcional en el context de l'arqueologia romana a Hispània. La fructífera col·laboració entre l'Institut i l'empresa Codex-Arqueologia i Patrimoni va permetre constituir un equip de recerca que es va llançar a l'estudi, a la interpretació i fins i tot a l'intent de restitució virtual d'aquest edifici termal. Certament, quan un dia es reprenguin els treballs d'excavació, es podrà afinar més la cronologia i molt probablement caldrà rectificar alguns dels aspectes de la restitució que aquí es proposa, que, tal com ja adverteixen els autors, és només una aproximació i ha de manejar-se amb la deguda prudència; però això no només

no invalida sinó que enriqueix la visió global del monument, que gràcies a l'esforç dels autors avui podem incorporar ja a la bibliografia internacional. Remarquem també com l'arqueologia tarragonina havia estat fins avui força gasiva pel que fa a la documentació arqueològica del fet termal a la Tàrraco romana, malgrat que de ben segur aquest hi va tenir una presència i un paper social important, com corresponia a una ciutat de la seva envergadura, probablement ja des d'època tardorepublicana i amb plena seguretat des de l'inici de l'època imperial. Així, encara que les termes del carrer de Sant Miquel siguin les primeres que s'han pogut excavar i documentar en extensió, tenim indicis prou significatius, tant en la historiografia arqueològica moderna com en les referències epigràfiques, que ens assenyalen la presència d'altres conjunts termals. Un dels capítols del llibre recull tota aquesta documentació i ens presenta un estat de la qüestió sobre les termes de Tàrraco, amb una aproximació en la mesura que ha estat possible a la seva distribució urbana i a l'evolució fins a l'antiguitat tardana, que ens permet contextualitzar amb molta més precisió l'edifici termal estudiat.

Però aquest llibre no es limita només a l'estudi de les termes. L'excavació al carrer de Sant Miquel va palesar també que l'edifici termal s'havia aixecat sobre les restes de dos edificis anteriors ja amortitzats, un dels quals ha estat interpretat com un *horreum* i l'altre, com un possible ampli magatzem, que formarien part del conjunt de les infraestructures portuàries des del segle I dC. L'estudi de les dades proporcionades per l'excavació d'aquestes interessants fases prèvies a la construcció de les termes ha portat els autors a posar també èmfasi en la interpretació de l'evolució històrica d'aquesta part de la ciutat i de la seva relació tant amb les instal·lacions portuàries com amb les veïnes àrees monumentals del Teatre i del Fòrum colonial.

Així, en el capítol "L'àrea portuària de Tàrraco: noves aportacions i estat de la qüestió", es presenta una aproximació a la topografia arqueològica i a la història d'aquest element tan important i decisiu per a la Tarragona antiga i moderna: el seu port. Josep M. Macias demostra aquí el seu profund coneixement de l'arqueologia tarragonina i ens ofereix un tast de l'àmplia potencialitat interpretativa que s'ha obert amb les nombroses intervencions arqueològiques portades a terme aquests darrers anys a la part baixa de Tarragona, la majoria encara inèdites i pendents d'estudis aprofundits. L'anàlisi d'aquest sector de la ciutat ens posa en contacte amb l'activitat portuària i amb la seva infraestructura, però també amb el nucli ibèric establert al costat del port almenys des del segle V aC, i amb el procés de monumentalització de la façana marítima des del segle I dC.

Per acabar aquesta presentació, voldria afegir una darrera reflexió per subratllar que aquest llibre evidencia el considerable valor patrimonial de la Tarragona d'època romana. Recentment la declaració de la UNESCO incorporant-la a la llista del Patrimoni Mundial l'ha palesat a bastament posant l'èmfasi sobretot en els espectaculars monuments ja coneguts i avui visitables. El treball que publiquem mostra com Tàrraco és molt més que el que representen aquests monuments: és també un jaciment arqueològic de primer ordre que pot ser utilitzat com a laboratori científic capaç de generar nova informació arqueològica i històrica de primera mà, diversa i de gran valor cultural. I, a més, pot aportar-nos encara nous monuments d'envergadura i interès considerable, com en aquest cas, que d'altra banda enriqueix considerablement la visió, fins avui bastant limitada, de la Tàrraco del segle III dC.

Sens dubte, després d'aquest estudi apareix cada vegada amb més evidència la necessitat de contemplar l'evolució urbanística futura de l'espai comprès entre el Teatre i aquest edifici termal en funció de l'elevada potencialitat monumental d'aquesta zona, que va mantenir una vigorosa activitat constructiva durant els tres primers segles de l'Imperi.

L'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, que al setembre del 2003 va inaugurar la seva seu central al bell mig del centre històric de Tarragona, reafirma amb la publicació d'aquest llibre la ferma voluntat de cooperar intensament amb les institucions que tenen la responsabilitat de la gestió i difusió del patrimoni arqueològic d'aquesta ciutat: la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, el Museu Nacional Arqueològic de Tarragona i el Museu d'Història de l'Ajuntament de Tarragona. Una cooperació que vol contribuir a l'aprofundiment de l'estudi de Tàrraco, la capital de l'antiga Hispània tarraconense.

Josep Guitart i Duran
Director de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica

ÍNDIX

Introducció	7
1. Evolució històrica de l'entorn urbà	
1.1 Emplaçament i orografia	11
1.2 El port modern i la nova població de la Marina	14
2. De les primeres troballes a l'arqueologia actual	21
3. Excavacions arqueològiques: descripció i anàlisi	
3.1 Carrer de Zamenhoff 2	27
3.2 Carrer de Sant Miquel 33	
3.2.1 Introducció	30
3.2.2 La urbanització de l'entorn. Fase II	31
3.2.3 Nivells de colgament del segle II. Fase III	42
3.2.4 Les termes públiques. Fase IV	42
3.2.5 Reformes de l'edifici termal. Fase V	57
3.2.6 La reutilització domèstica dels banys públics. Fase VI	58
3.3 Carrer de Castaños 1	
3.3.1 Introducció	62
3.3.2 La urbanització de l'entorn natural. Fase I	63
3.3.3 El primer gran complex arquitectònic. Fase II	66
3.3.4 Recreixement de la cota de l'àrea oberta. Fase III	73
3.3.5 L'abocador del segle III. Fase IV	73
3.3.6 L'hàbitat domèstic tardoantic. Fase V	74
3.4 L'entorn urbà	75
4. Estratigrafia i anàlisi material	
4.1 Carrer de Sant Miquel 33: les restes ceràmiques	
4.1.1 La urbanització de l'entorn. Fase II	79
4.1.2 Nivells de colgament de finals del segle II/principis del III. Fase III	80
4.1.3 Les termes públiques. Fase IV	82
4.1.4 Reformes de l'edifici termal. Fase V	82
4.1.5 La reutilització domèstica dels banys públics. Fase VI	83
4.2 Carrer de Castaños 1: les restes ceràmiques	
4.2.1 El primer gran complex arquitectònic. Fase II	85
4.2.2 Recreixement de la cota de l'àrea oberta a finals del segle II. Fase III	86
4.2.3 L'abocador del segle III. Fase IV	86
4.2.4 L'hàbitat domèstic tardoantic. Fase V	87
4.3 Les monedes	
4.3.1 Introducció	89
4.3.2 Les monedes del solar núm. 33 del carrer de Sant Miquel	90
4.3.3 Les monedes del solar núm. 1 del carrer de Castaños	91
4.3.4 Conclusions	92
4.4 L'escultura	97
4.5 La inscripció musiva	100
4.6 Restes arquitectòniques i musivàries	
4.6.1 Carrer de Sant Miquel 33	101
4.6.2 Carrer de Castaños 1	116
4.6.3 Conclusions	128
5. Conclusions	
5.1 Introducció	133
5.2 Les termes del carrer de Sant Miquel	
5.2.1 Anàlisi interpretativa	134
5.2.2 La restitució arquitectònica	144
5.2.3 Les <i>thermae</i> del carrer de Sant Miquel i els banys de tipologia imperial	152
5.2.4 La cronologia	155
5.3 Les termes de Tàrraco. Noves aportacions	156
5.4 L'àrea portuària de Tàrraco: noves aportacions i estat de la qüestió.	161
6. Bibliografia	173
Conclusions	
1. Introduction	185
2. The <i>Thermae</i> of Sant Miquel Street	186
3. The Tarraco <i>Thermae</i> . New Contributions	202
4. The Port Area of Tarraco: new contributions and the state of the question	207

divisòria UE 117 i el límit meridional UE 144. Al costat nord del mur hi ha una estança absidal (UE 77), cronològicament posterior (fig. 88), amb una llum interna que defineix la mateixa amplada que la primera, cosa que permet preveure un tancament oriental ocult per les reformes posteriors. Ambdues estances es comuniquen en aquest moment mitjançant la porta UE 119.

Posteriorment s'elevà el nivell de circulació i es modificaren les dimensions del recinte superposant el mur UE 118. En aquest moment, la primera estança podria haver acollit una llar de foc, ateses les evidències de combustió en els diferents nivells d'ús (UE 241). Més endavant el nivell de circulació del primer recinte fou aixecat amb una aportació de terres important que cobria el mur UE 118 i inutilitzava la porta UE 119. En l'alineació del mur UE 118 es disposà un basament (UE 131), possiblement per suportar un pal de fusta (fig. 89). Potser en aquest darrer moment s'aixecà l'exedra UE 77, que devia delimitar una estança interpretada com una cuina ateses les evidències que indiquen l'elevada combustió de les parets i la pavimentació (UE 146). El parament interior està fet de tovots i de pedres irregulars amb argila, mentre que el l'extern està integrat per pedres irregulars lligades amb argila. El sòl es conserva escassament a partir de fragments de tègula i *bipedales* aprofitats. D'altra banda, a l'extrem occidental es troben evidències d'una pavimentació i d'un basament amb una funcionalitat indeterminada (UE 91 i 93 respectivament). Un altre mur (UE 134) també resta per interpretar. Al sector I,¹⁰⁵ dins de l'antic edifici portuari, s'identifiquen una sèrie de murs (UE 8, 19 i 31) que recolzen en el mur UE 2 i que poden situar-se en aquest període, si bé no disposem de dades estratigràfiques per confirmar-ho. Pel que fa a l'abandó definitiu d'aquest sector de la ciutat, no disposem de clars indicis al solar.

3.4 L'entorn urbà¹⁰⁶

Moisés Díaz, Josep M. Macias, Imma Teixell

Les restes analitzades en els punts precedents formaven part d'una realitat urbanística adscrita a la zona portuària de Tàrraco que des del punt de vista funcional es manifesta amb estructures d'ús portuari —magatzems— i d'ús lúdic —termes i Teatre. Aquesta bifuncionalitat és present en la realitat arqueològica de l'entorn del conjunt termal i ha de considerar-se el resultat de l'evolució demogràfica i econòmica del nucli urbà. En aquest apartat presentem una breu descripció de les principals troballes produïdes en la meitat oriental de la zona portuària (figs. 11, 151 i 152, per tal de contextualitzar correctament l'evolució

urbanística i històrica de les termes públiques del carrer de Sant Miquel la construcció de les quals no es pot entendre sense conèixer la dinàmica de l'àrea portuària primitiva situada entre la zona del Teatre i l'actual carrer d'Apodaca.

L'any 1940 una breu actuació arqueològica en un solar de la plaça del General Prim permeté documentar un carrer romà de 7 m d'amplada que ha estat interpretat com el *cardo maximus* de l'exemple urbanístic tardorepublicà (Macias 2000a) i que havia de ser el principal nexa d'unió entre la zona del port i l'àrea residencial intramurs. A principis dels anys vuitanta es dugué a terme una actuació arqueològica al Teatre romà que permeté definir els eixos bàsics de l'evolució arquitectònica de l'edifici (Mar *et alii* 1993b). S'identificà una primera ocupació arquitectònica relacionada amb l'activitat portuària d'època tardorepublicana i una altra del darrer quart del segle I aC. A finals de l'etapa augustal o bé en el període julioclaudi es construïren el Teatre i els recintes lúdics annexos.

L'any 1994 es desenvolupà al carrer d'Apodaca núm. 7 una intervenció que per primer cop permeté documentar arqueològicament el principal col·lector d'aigües residuals de la ciutat romana. Ja l'havia documentat a mitjan segle XX el Sr. Aleu, el qual encertadament l'havia identificat com la "cloaca Màxima" de la Tàrraco romana i n'havia restituit el trajecte, compost per trams de diverses fases, des del Circ fins al port de la ciutat (Alegre 1983 i manuscrits diversos, Macias 2000a, 102 fig.12). El col·lector seguia el traçat de la torrentera natural, nexa d'unió entre la zona portuària i la part alta de la ciutat.

A l'oest de la torrentera s'identificaren presumptes espais residencials datats en la segona meitat del segle II aC o en la primera del segle següent. Es tracten d'una sèrie de murs de pedra irregular amb argila conservats fragmentàriament. A l'altra banda del barranc s'han localitzat les possibles evidències d'una ara amb la qual han aparegut associades diverses terracotes que permeten datar-la al segle II aC, de ben segur anterior a la construcció del col·lector (Puche 1997, 1998).

La primera gran transformació deriva de la construcció del col·lector d'aigües residuals de la ciutat (Macias 2000a; Díaz/Puche 2003), que representà la urbanització intensiva de l'entorn creant nombrosos murs de terrassament i de protecció de la infraestructura sanitària. Les dades obtingudes als trams documentats dels solars núm. 7 i 9 del carrer d'Apodaca estableixen una datació cap al 100 aC. Al solar núm. 7 s'identificà un tram d'uns 30 m lineals, juntament amb altres con-

¹⁰⁵ En aquest indret també s'han documentat una sèrie de dipòsits farcits de calç que no s'han adscrit a cap fase (UE 3, 4, 5, 7 i 63).

¹⁰⁶ Presentem una sèrie d'actuacions arqueològiques realitzades per l'empresa CODEX – Arqueologia i Patrimoni a Tarragona. L'excavació del carrer d'Apodaca, 7 fou dirigida pels arqueòlegs Montserrat Garcia, Josep M. Puche i Josep A. Remolà (CODEX 1994-1995); l'actuació del carrer de Sant Miquel, 5 fou dirigida per l'arqueòloga Montserrat Esteban (CODEX 1996); la del carrer de Sant Josep, 10, per l'arqueòleg Josep M. Puche; la del carrer d'Apodaca, 9, pels arqueòlegs Moisés Díaz i Josep M. Macias, i la del carrer d'Apodaca, pels arqueòlegs Pilar Bravo i Josep F. Roig (CODEX 2003).

duccions secundàries que hi desguassaven. La conducció s'encabí dins del barranc natural que secciona el tossal tarragoní (apartat 1.1) i es construí íntegrament en *opera quadrata* recolzant sobre un sòcol de grans blocs de pedra calcària sense escairar i units amb argila. La coberta era feta de carreus en volta de mig punt. A l'extrem nord del col·lector es conservà un mur de contenció i de protecció, construït de megàlits de grans dimensions units amb argila.

En el darrer quart del segle I aC es va construir un edifici del qual hem documentat dos murs aixecats en carreus de pedra. L'estructura, que disposa d'unes latrines, es va pavimentar diverses vegades, la qual cosa indica que va perdurar fins a l'execució de la fase següent. En el darrer terç del segle I dC, les estances anteriors foren desmuntades fins a la cota de pavimentació i s'aixecà un nou edifici monumental del qual hem conservat els fonaments en *opus caementicium* i, puntualment, pavimentacions en *signinum*, a més d'indicis de revestiment parietal de marbre. Ambdós edificis tenen una disposició topogràfica coincident amb l'orientació de la retícula urbana de la ciutat.

Durant l'any 1994 una altra actuació arqueològica es desenvolupà al solar núm. 5 del carrer de Sant Miquel i s'hi van identificar escasses evidències indeterminades d'època augustal que es desmuntaren arran de la construcció de dues possibles naus portuàries. S'hi documentaren parcialment tres murs paral·lels aixecats amb segments d'*opus vittatum* i carreus imbricats, i tenia una amplada interior útil d'uns 6,5 m. La cronologia preliminar se situa cap al segon quart del segle I dC i l'edifici es mantingué en ús fins a finals del segle II o principis del III, moment que es va reformar i va donar peu a una ocupació domèstica ininterrompuda, com a mínim fins al segle V dC. Cal destacar que aquestes evidències arquitectòniques s'emplacen a l'est del col·lector de la ciutat i que tenen una orientació diferent a l'estàndard de la zona d'hàbitat i dels grans complexos del Fòrum, Teatre o les termes. Tot i això, és la mateixa que tenen les estructures de contenció del col·lector identificades al solar núm. 9 del carrer d'Apodaca.

Més a prop del conjunt termal, al solar núm. 10 del carrer de Sant Josep, es va dur a terme l'any 1998 una altra excavació que permeté identificar una intensa àrea arqueològica ocupada ininterrompudament durant tota l'etapa imperial i tardoantiga. Els resultats obtinguts, pendents d'una anàlisi exhaustiva, indiquen la construcció d'una nau d'emmagatzematge portuari, de característiques molt semblants a les documentades a l'extrem occidental del port (Adserias *et alii* 2000, fig. 5). Es tracta d'una nau documentada parcialment i amb una porta oberta a l'extrem nord. Els murs que la limiten foren fets en *opus caementicium* amb carreus de reforç a les cantonades i la data de construcció ha de ser anterior a mitjan segle I dC. L'orientació de la nau coincideix amb la disposició

dels eixos urbanístics de l'àrea, tal com demostra la posició dels magatzems portuaris del núm. 33 del carrer de Sant Miquel. En un moment indeterminat del segle II la nau fou compartimentada i reconvertida en espai residencial. Durant la segona meitat del segle III el recinte fou destruït per un intens incendi i, de forma consecutiva (finals del III - principis del IV), es va reconstruir l'àrea residencial que es mantingué en ús fins a les acaballes de la ciutat clàssica.

L'any 2001 es tornà a desenvolupar una actuació arqueològica en un tram del col·lector republicà (carrer d'Apodaca, núm. 9). La posició del solar coincideix del ple amb la torrentera natural on s'inserí el col·lector romà, el qual estava en bon estat de conservació, facilitat pel pendent del barranc. Abans de construir el col·lector, el barranc ja s'emprà com a mitjà natural d'evacuació dels residus urbans, tal com posa de manifest la presència de material ceràmic de la primera meitat del segle II aC, amb clars indicis d'arrossegament. Per altra banda, es pogué constatar l'orografia natural d'aquest sector de l'àrea portuària i s'hi definiren dos nivells de roca natural. A l'est del col·lector, el pendent del barranc era força pronunciat i el nivell natural de la roca era molt més elevat que el nivell del costat occidental. D'aquesta forma la realitat geològica explica el nivell de conservació arqueològica desigual, una mica també propiciat pels treballs de pedrera portuària del segle XIX (Gabriel 2003). Així, se n'han documentat diversos vestigis a l'oest del carrer d'Apodaca, mentre que a l'est del vial no se n'ha conservat res.

En aquest indret s'aprecia l'extensa obra que representà el traçat del col·lector; no tant sols per la mateixa estructura sinó per la disposició de nombrosos murs de contenció i de terraplenament per facilitar-ne el cobriment, i crear així una plataforma constructiva dotada d'infraestructures hidràuliques en el subsòl. Amb aquests objectius es traçaren paral·lelament a la construcció del col·lector una sèrie de murs resseguint el pendent del barranc per tal de contenir les terres de colgament. Després s'hi afegiren uns altres de perpendiculars travats amb el col·lector i posteriorment aprofitats per inserir una sèrie d'arcades de cronologia posterior. La major part de l'obra es realitzà amb grans blocs irregulars de pedra lligada amb argila. S'hi aprecien però, segments d'*opus caementicium* interpretats com a reparacions altimperials. Destaca el fet que no s'han identificat evidències d'*opera quadrata* com al solar núm. 7 del carrer d'Apodaca i la recuperació d'un extens conjunt ceràmic associat a les tasques de terraplenament, dada que ratifica una cronologia constructiva cap a l'any 100 aC. D'altra banda, les estructures de contenció perpendiculars a la direcció del col·lector mostren una orientació diferent a la dels eixos principals de la ciutat. Com s'ha esmentat anteriorment, l'orientació d'aquestes estructures és la mateixa que la de les naus del núm. 5 del carrer de Sant Miquel.

L'any 2001, amb motiu del traçat de noves infraestructures de comunicacions al carrer d'Apodaca, es va fer una breu excavació arqueològica motivada per la constatació d'un edifici termal situat a la part superior del carrer. Com en el cas del col·lector, un vestigi arqueològic important havia estat correctament interpretat pel Sr. M. Aleu, el qual esmenta la presència d'unes termes en un dels seus manuscrits titulat "Las termas romanas de Tarragona, fueron descubiertas", redactat arran de les troballes fetes l'any 1958 en el decurs de les obres de remodelació de la plaça de Prim. Per altra banda, la intervenció al carrer va permetre documentar un tram superior del col·lector tardorepublicà, cobert igualment amb volta de canó bastida en *opera quadrata*. Inicialment l'actuació arqueològica es limitava a fer el seguiment de les rases d'excavació del cablejat òptic, però la constatació d'evidències termals propicià una actuació puntual de documentació arqueològica, que van finançar l'Ajuntament de Tarragona i l'empresa RETEMAL.

De resultes d'aquesta tasca es van documentar diversos murs de terraplenament i de contenció d'època tardorepublicana. Les escasses dimensions de l'actuació dificulten apreciar-ne les mesures i l'orientació. Malgrat això, les característiques de composició, l'ús de megàlits units amb argila, relacionen aquestes evidències amb les obres de terraplenament i contenció derivades de la construcció del col·lector de la ciutat.

Amb posterioritat es localitzen escasses evidències constructives datades a mitja època augustal a partir de pocs fragments ceràmics. L'obra més important ve determinada per la construcció d'un conjunt termal testimoniada a partir de la documentació d'una estança amb hipocaust, un recinte contigu amb el suport circular d'obra d'una caldera (cfr. Degbomont 1984) i, més al nord, les escasses evidències d'un corredor de servei. És una obra d'*opus caementicium* que a l'estança calefactada combina l'ús de carreus com a elements de reforç en les cantonades.

Les troballes que hi va haver sota el carrer es caracteritzen per la indefinició temporal, si bé són de gran importància per interpretar els vestigis documentats al solar núm. 7 del mateix vial. Els treballs del 1994 en aquest indret determinaren la presència hipotètica d'un edifici portuari en època augustal i la construcció d'un recinte públic en època flàvia. Ara, amb els resultats obtinguts recentment, estem en disposició de confirmar arqueològicament la presència d'unes termes sobre les quals ja va establir una hipòtesi el Sr. M. Aleu. Amb les dades actuals, no ens queda clar la data de construcció d'aquest equipament ni tampoc la titularitat pública o privada. No obstant això, creiem, a partir del context urbanístic i històric, que es tracta d'unes termes públiques edificades arran del programa de monumentalització de la façana marítima de la ciutat iniciat a partir de la construcció del Teatre.